

IGNÁCZ KÁROLY**Politikai és választói magatartás
1939-ben és 1945-ben
– a nyilas–kommunista folytonosság
mítosza***

1939 és 1945: két különleges parlamenti választás a 20. századi Magyarországon. Az első leginkább a nemzetiszocialista típusú pártok, kiemelten a nyilasok sikere miatt nevezetes, míg 1945 jelentőségét szabad és demokratikus jellege adja. A két között ugyan csak hat év telt el, de ebben a hat évben ott volt a háború, a vereség és az 1945-ös radikális rendszerváltás, így elvileg egy világ választja el őket egymástól. Vagy mégsem? A történeti munkákban egyre gyakrabban találkozunk az 1930-as és az 1940-es évek összekapcsolásával, az 1945-ös politikatörténeti korszakhatáron átnyúló értelmezéssel, főleg gazdasági, társadalmi vagy eszmetörténeti témákban.¹

Mennyire járható út ez a politikai és választói magatartás vizsgálatakor? Az 1930-as évek végén a széles értelemben vett fasizmus légköre határozta meg a világot és így Magyarországot is, míg a második világháború végén az antifasizmusé, azaz teljesen átrendeződött a politikai tér és szereposztás. Ennek megfelelően első ránézésre a különbségeket látjuk, hiszen egészen más volt a politikai, a választási és a pártrendszer. Az 1939-es választásokon a kormányzat komoly akadályokat támasztott az előtt, hogy az ellenzéki pártok az országban mindenhol elindulhassanak, azaz sok helyen nem volt teljes a pártválaszték.

* A tanulmány az OTKA (PD 113 041) és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Erről részletesen lásd e számban LACZÓ Ferenc *Egy végletes Bildungsroman fordulópontja?* című írását.

1945-ben pedig a korábban sikeres szélsőjobboldal és a végül a német megszállókkal kollaboráló jobboldali kormánypárt nem szerveződhetett újjá, és nem indulhatott a választáson. Azaz részben már a szavazás, a választók tömegeinek döntése előtt eldőlt, hogy 1945-ben szinte teljesen átfordulnak majd a választási eredmények. Míg 1939-ben a jobboldali kormánypárt, a Magyar Élet Pártja megszerezte a listás szavazatok közel felét, és az új nemzetiszocialista pártok azok további egynegyedét, addig hat évvel később a Független Kisgazdapárt ért el abszolút többséget (1939-ben csak 15,5%-ot kapott), a többi szavazat szinte teljesen a baloldali pártoknak jutott.

Ahogy minden nagy politikatörténeti fordulathoz, úgy 1945 esetében is érdemes azonban a jól látható törés mögé nézni, és részletesebb vizsgálatokkal a folytonosság jeleit kutatni. A politikai magatartást vizsgálva az 1989 utáni magyar történeti szakirodalom és még inkább az értelmiségi közbeszéd elsősorban a volt szélsőjobboldaliak, párttagok és szimpatizánsok kérdésével foglalkozott, és egyértelműnek látszó eredményre jutott: az úgynevezett kisnyilasok a kommunista pártban találtak új politikai otthonra. Ennek jelentőségét az adja, hogy alátámasztja a szélsőjobboldali és a kommunista mozgalom és pártok között nagyon szoros összefüggést látó, igen elterjedt nézeteket. Történészek és más értelmiségiek jól hangzó példakkal és idézetekkel illusztrálják ezt az úgymond erős hasonlóságot, sőt azonosságot, amely szerintük kiterjed az ideológiára, a programokra, a célokra és az eszközökre, a tagságra és a társadalmi bázisra, és így nyilván a szavazókra is.² A nagyfokú általánosítást alátámasztó érvek azonban hiányosak, többek között azért, mert alapvetően politikatörténeti forrásokkal és módszerekkel próbálnak bemutatni eszme- és társadalomtörténeti folyamatokat.

² Lásd például MÁTHÉ Áron írásait, különösen: Zöld bolsevizmus. *Kommentár*, 2013/4. http://kommentar.info.hu/iras/2013_4/zold_bolsevizmus (Letöltve: 2016. 01. 21.) – Részben más nézőpontból, de szintén a nagyfokú hasonlóság mellett érvel UNGVÁRY Krisztián is *A Horthy-rendszer mérlege* című munkájában (Jelenkor Kiadó–OSZK, Pécs–Budapest, 2012), ennek kritikája: IGNÁCZ Károly: „Antiszemita szociálpolitika” mint államszocialista megoldás? *Múltunk*, 2014/1. 52–73.

Vizsgáljuk meg tehát részletesebben: honnan tudjuk, hogy 1945-ben a volt szélsőjobboldaliak beléptek a Magyar Kommunista Pártba (MKP)? Erre számos forrás utal: a kommunista párt iratai, köztük jelentések, testületi ülések jegyzőkönyvei és a külön nyilásoknak szóló belépési nyilatkozat; államigazgatási iratok, rendeletek és indoklásuk arról, hogy milyen esetekben lehet és kell a kisnyilások felelősségre vonásától eltekinteni; a korabeli nyilvánosság fórumain megjelent vélemények és a kortársak naplói, visszaemlékezései. A jelenség tehát kétségtől létezett, konkrét példákkal is könnyen igazolható. De mégis milyen mértékű volt ez az „átállás”? A nyilások és kommunisták teljes özszemosását elvető 2002-es cikkében Mink András mutatott rá arra a problémára, hogy „nem tudjuk, hogy valójában hány olyan tagja volt a [kommunista] pártnak, aki nyilásból öltözött át, és azt sem, hogy jellemzően milyen pozícióba jutottak. Az újdonsült, 1945 utáni tömeges párttagság társadalomtörténeti vizsgálatát még senki nem végezte el”.³ Sajnos e kérdésekre, megfelelő kutatások hiányában, továbbra sincs tudományos válasz. (Még az sem tisztázott, hogy a fennmaradt források alapján ez egyáltalán lehetséges-e.) Ahogy igazából arra sem, hogy a többi 1945-ös párt hogyan és mennyiben volt érintett a kisnyilasügyben. Az adott korszakkal és azon belül a politikával foglalkozó történeti szakirodalom jó része ugyanis a kommunista pártra koncentrált, és elsősorban politikátörténeti megközelítést használ. Utóbbi alól kivételt jelent Kende Tamás, aki a 2014-es társadalomtörténeti munkájában – bár külön nem tárgyalta a kisnyilások kérdését – fontos általános megállapításokat tett a kutatás korlátjáról: „Hogy ki és pontosan miért lépett be a legális tömegpárttá vált Magyar Kommunista Pártba, ma már nem tudható. Erről az adott időszakban nem készült semmiféle felmérés, adatgyűjtés. Az utólagos önigazoló-visszaemlékezések pedig mindig a visszaemlékezés korának kulturális-politikai elvárásainak, nor-

³ MINK András: Kommunizmus, terror, Péter Gábor ollója. *Beszélő*, 2002/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kommunizmus-terror-peter-gabor-olloja> (Letöltve: 2016. 01. 21.)

marendszerének igyekezzenek megfelelni.⁴ Ugyanakkor a fennmaradt források alapján Kende azt is hangsúlyozza, hogy az MKP „egyáltalán nem volt az a szervezett, fegyelmezett tömegpárt, mint azt a szakirodalom állítja, függetlenül annak irányultságától”,⁵ és arra is rámutat, hogy a tömeges tagtoborzás központi elrendelése előtt sem voltak szigorú feltételei a kommunistákhoz csatlakozásnak. „[A]míg az illegalitásból kilépett, és az emigrációból hazajött pártvezérek arról értekeztek, hogy ki is lehet a párt tagja, milyen szociális és morális mutatóknak kell azoknak megfelelniük, addig a Kommunista Pártnak a központtól gyakorlatilag független helyi szervezetei – ahogy a korszakban nevezték őket: a települési Kommunista Pártok – a felszabadított országrészekben spontán módon megalakultak, s a tagságuk is hirtelen felduzzadt.”⁶

Miközben a kisnyilasok felmentéséről és befogadásáról szóló 1989 utáni írások gyakran hivatkoznak a korabeli értékelésekre és a politikusi visszaemlékezésekre, azok korántsem olyan egyértelműek annak megítélésében. A korábbi jobboldaliság és szélsőjobboldaliság továbbélése már 1945-ben éles politikai-ideológiai viták tárgya volt. Az akkori kiszegzda politikusok azt hirdették, hogy sok (kis)nyilas állt be a kommunistákhoz, és szavazott rájuk, ezzel szemben a kommunisták arra hivatkoztak, hogy a kiszegzdapárt a reakciók és nyilasok támogatásával tudott abszolút többséget szerezni.⁷ Mindkét ál-

⁴ KENDE Tamás: *Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956)*. MNL BAZ Megyei Levéltára, Miskolc–Budapest, 2014. 62.

⁵ Uo. 60.

⁶ Uo. 34. – Más szempontból, de szintén a fontos kivételek közé tartoznak Bódy Zsombornak és Nagy Ágnesnek a politikummal foglalkozó, a folytonosságot más értelmezési keretben tárgyaló társadalomtörténeti munkái. BÓDY Zsombor: *Többpárti totalitarizmus? Politika és személyzeti politika néhány magyar nagyvállalatnál 1945 és 1948 között*. In: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Szerk.: HORVÁTH Sándor. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 116–131.; Uó: *Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről*. *Kommentár*, 2008/3. 61–69.; NAGY Ágnes: *Harc a lakáshivatalban. Politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953*. Korall, Budapest, 2013.

⁷ HAJDÚ Zoltán: A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. *Múltunk*, 2006/1. 137–169. 156–157.; TAMÁSI Mihály: *Társadalmi*

lasponttal „egyetértett” Szálasi Ferenc, amikor az 1945. november 4-i választás napján készült naplóbejegyzésében azt írta: „Meggyőződésem, hogy a választásoknál a Hungarista Mozgalom tagjai és a vele rokonszenvezők óriási tömege ugyancsak részt vett. Éspedig a parasztságunk és a középosztályunk hatalmas többsége a kisgazdapártban, munkásaink és szegény testvéreink tömege a marxista pártokat duzzasztotta fel.” Majd kifejtette, még az eredmények ismerete előtt, hogy a hungarista tömegeknek köszönhetően a kisgazdapárt abszolút többséget fog szerezni, ha csak a kommunistákra szavazó volt nyilasok száma ezt meg nem akadályozza.⁸ Említhetjük Böhm Vilmos 1948–1949-ben írt emlékiratait is, amelyben a szociáldemokrata politikus sokat foglalkozik azzal, hogy a kommunisták hogyan és miért túrték meg soraikban a kisnyilasokat. Az őt idéző történészek azonban már nem szokták említeni az erre vonatkozó további állításait. Böhm ugyanis a szociáldemokrata bázis érthető felmagasztalása mellett a többi pártot erősen kritizálja, például: „a reakciós és nyilas tábor a kisgazdák zászlója alatt keresett menedéket – amennyiben, mint »kisnyilasok«, nem a kommunista táborban helyezkedett el”, vagy „a Nemzeti Parasztpártban a nyilas kisparasztság antiszemita, kispolgári demagógiára hajlamosabb része tömörült”.⁹ Végül utalhatunk Bibó István egyik 1946-os elemzésére is, amelyben az akkor parasztpárti értelmiségi így fogalmazott: „teljesen indokolatlan azt feltételezni, hogy Magyarországon az egykori nyilas, megújulás párti¹⁰ stb. szavazók zártan, tudatosan vagy pláne szervezeten egyik vagy másik pártra szavaztak volna. Többfelé szavaztak, s túlnyomó többségükben nem mint fasiszták szavaztak, hanem azok a nemzeti vagy szociális indulataik és tendenciáik, melyeknél fogva annak idején a fasizmus beteretle

és politikai változások Szegeden 1939–1949 között. Bába, Szeged, 2004. (Tanulmányok Csongrád megye történetéből, XXXIV). 53., 72–73., 92., 96.

⁸ A Szálasi-per. Szerk.: KARSAI Elek–KARSAI László. Reform, Budapest, 1988. 17.

⁹ BÖHM Vilmos: *Másodszor emigrációban. Íródott a politikus halála előtt, 1948–1949-ben – Stockholmban.* Progresszió, Budapest, 1990. 29.

¹⁰ Bibó itt Imrédy Béla szélsőjobboldali alakulatára, az 1940-ben alakult Magyar Megújulás Pártjára utalt.

őket a maga utcájába, vitték őket ma egyik vagy másik párt felé, s elkeveredtek ugyanezeknek az indulatoknak és tendenciáknak a demokráciában is megengedett és esetleg nem is helyteleníthető megjelenési formáival.”¹¹

Természetesen nem azért idézem Szálasit, Böhmöt, de még a tényleges elemzést végző Bibót sem, mert szerintem az ő leírásaik feltétlenül „igazak”, hitelesen mutatják be a 1945-ös politikai magatartást. Ellenkezőleg, amellett érvelek, hogy a hasonló politikai megnyilatkozásokat és visszaemlékezéseket arra kellene használni, amire elsősorban felhasználhatók: a korabeli közéleti gondolkodás- és beszédmód leírására. Azokból egyes, a felhasználónak tetsző elemeket, megállapításokat tényként kezelni, és további vizsgálatok nélkül meghatározó vagy kizárólagos társadalomtörténeti jelenségnek tekinteni alapvető hiba. Márpedig az utóbbi egyértelműen jellemző a nyilas–kommunista folytonosság „leleplező” tézisére, amelyet sok konkrét példával, korabeli tapasztalattal lehetett igazolni – valójában csupán illusztrálni.

Tanulságos megnézni, hogy a láthatóan bonyolult kisnyilas-probléma hogyan jelenik meg néhány történeti interpretációban. Ezek többsége ugyan nem az 1945-ös politikai magatartást vizsgálja – ilyen tudományos munkák nem nagyon születtek –, mégis képet adnak arról, hogyan szokás a kérdéskört tárgyalni. Az 1945 utáni korszak legújabb összefoglalásában Gyarmati György tágabb értelemben írt arról, hogy a pártok tag- és káderigénye elősegítette a volt „horthysták” és egykori nyilasok közéleti pozíciójában maradását vagy oda kerülését a kölcsönös igazolások során. Majd egy frappáns korabeli – egyébként kisgazdapárti – figyelmeztetés felidézésével utalt a kisnyilasokra: „minél inkább baloldalt áll egy párt, annál inkább vigyázzon, mert a jobbszélről menekülők korábbi ballépésük nagyságát az átlépés nagyságával próbálják sokszor kompenzálni.”¹²

¹¹ Bibó István: A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások. In: Uő: *Válogatott tanulmányok. II. (1945–1949)*. Magvető, Budapest, 1986. 298–333. 302–303.

¹² GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011. 44.

Fontos tanulságokkal szolgál Standeisky Éva több munkája, amelyekben az antiszemitizmus vagy a közerkölcs, közmagatartás kapcsán rendre előkerül a kisnyilaskérdés is.¹³ Standeisky mindig tágabb keretbe illeszti az 1944 utáni egyedi jelenségeket, kitérve az öröklött tényezőkre, mint például a Horthy-korban szocializálódott, az akkori közbeszéd és propaganda által „fertőzött”, „elbutított” tömegekre, vagy az antiszemitizmus továbbélésére, amely ugyan számos társadalmi osztályban – és így a különböző pártokban is – jelen volt, mégis az alsó rétegek szervezett vagy spontán megmozdulásaiban volt leginkább tetten érhető. 2007-es kötetében így, e keretben értelmezte a szélsőjobboldaliak pártváltását: „A Rákosi által »kisnyilasoknak« nevezettek közül sokan a kommunista pártba léptek be. Az MKP azért nyitotta ki előttük a kapukat, hogy növelje tömegbázisát, és ösztönös antikapitalista indulataikat a »reakció« ellen fordítsa. A következménnyel, az antiszemitizmus erősödésével azonban nem számolt.”¹⁴ A jelenség arányának pontosabb meghatározásától (mit takar a sokan?) Standeisky tartózkodott. Ugyanakkor az a kép, hogy a tömegbázis növelése felülről szervezeten és irányítottan történt, árnyalásra szorul Kende Tamás újabb munkájának – fentebb idézett – eredményei fényében.

A kevésbé visszafogott történelmi interpretációk közül hatása miatt érdemes kiemelni Zinner Tibor 1992-es *Árpád-sávós kommunisták* című népszerűsítő írását, amely kifejezetten a nyilas-kommunista összefonódást tárgyalta. A szerző a politikusi vélemények, például Böhm emlékiratai, továbbá kommunista iratok alapján mutatja be a kisnyilaskérdést, majd így összegez: „Nem állíthatjuk persze, hogy csak kommunisták között húzódtak meg egykori nyilasok. *Korántsem olyan arányban*, de politizáltak a Kisgazdapártban is – inkább a polgári érzelműek –, vagy a Nemzeti Parasztpártban is – ahol a kisparaszti származásúak találtak otthonra.”¹⁵ Az általam kiemelt átkötő

¹³ STANDEISKY Éva: *Antiszemitizmusok*. Argumentum, Budapest, 2007.; Uő: *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág, Budapest, 2015.

¹⁴ STANDEISKY Éva: *Antiszemitizmusok*, 133., 135–136., 159.

¹⁵ ZINNER Tibor: *Árpád-sávós kommunisták*. *Rubicon*, 1992/10. 17.

szöveg azt sugallja, mintha pontos információink lennének a volt nyilasok megoszlásának számairól, vagy legalábbis azok nagyságrendjéről, miközben itt csak egy történelmi megérzéséről van szó. A politikai szélsőségek „összeérnek” téziséhez köti a jelenséget Ungváry Krisztián, amikor arról ír – Bibó István korabeli álláspontját kritizálva –, hogy „a kommunista párt tömegeit adták a társadalom leginkább szélsőséges és ezért korábban fasiszta pártokra szavazó rétegei”.¹⁶

Még határozottabb Szerencsés Károly véleménye. Ő Sulyok Dezsőről írt politikai életrajzában teljesen azonosult főhőse, az 1945-ben kisgazdapárti politikus véleményével: a volt nyilasok „tömegesen” léptek be a kommunistákhoz, és a két pártnak ugyanaz a bázisa. Minderre Szerencsés „logikus” magyarázatot is adott: „Hogy a volt nyilasok a kommunista pártba tömörültek, érthető volt: a szociáldemokrata és kisgazdapártban ismerték őket s nem is fogadták szívesen (a gyár, az üzem, a hivatal, a falu jól tudta ki hol állt) ám a teljesen új szervezeteket kiépítő, külföldről jött vezetőkkel az élén, a megerősödésért semmilyen eszközt meg nem vető kommunista párt ideális búvóhely volt.”¹⁷ De tényleg ilyen könnyű lett volna eldönteni, hogy „ki hol állt” 1944 előtt? Mert a fenti érvelésből az is következik, hogy az 1930-as évek szélsőjobboldali mozgalmi és résztvevői (és nem az 1944. őszi nyilasok!) társadalmilag elszigeteltek lettek volna, de ezt a Horthy-korról szóló szakirodalom nem támasztja alá.

A szélesebb értelmiségi és politikai közbeszédben aztán még inkább leegyszerűsítve, több esetben propagandisztikusan jelenik meg a nyilasok és kommunisták immár teljes azonosítása. A Terror Háza sok vitát kiváltó, de népszerű állandó kiállításának az 1945-ös változást bemutató, *Átöltözés* című termében a nyilasok öltöznek át kommunistáknak, azaz „összességében igen sovány bizonyítékokon alapuló módon hozzák a látogatók tudomására, hogy a kommunisták igazából az egykori nyila-

¹⁶ UNGVÁRY Krisztián: Gyötrő illúziók. Bibó és 1945 eseményei. *Beszélő*, 2000/1. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/gyotro-illuziok> (Letöltve: 2016. 01. 21.) Kiemelés tőlem – I. K.

¹⁷ SZERENCSE S Károly: *A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső, 1897–1965*. Második, bővített kiadás. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2009. 97.

sok, a nyilasok pedig a későbbi kommunisták voltak, vagyis ez a kettő ugyanaz”.¹⁸ Bár a választói magatartással foglalkozó történelmi munkákban nem nagyon lehet olvasni róla, mégis „köztudott”-nak számít az 1939-es nyilas és az 1945-ös kommunista szavazótábor hasonlósága, sőt azonossága. Tökéczki László például egy 2007-es publicisztikájában arról írt, hogy „a nyilas szavazatok ekkor, 1939-ben 17 százalékot jelentettek. Ugyanannyit, mint pár év múlva, 1945-ben a kommunista szavazatok (tán nem véletlenül). [...] Bár a 17 százalék azt mutatta – akkor és később is –, hogy az országnak tényleg volt egy elég nagy csőcseléke is.”¹⁹ Szakszerűbbnek látszó formában – „csőcselékezés” nélkül – fejtette ki a hasonlóság tézisét Tölgyessy Péter a 2010-es választásokat értékelve, egyben szándéka szerint egy nagy ívű folyamatra mutatva rá: szerinte akkor a Jobbik azokon a helyeken szerepelt a legjobban a választáson, ahol 1939-ben a rendszertagadó nyilaskeresztes párt, majd 1945-ben a kommunista párt.²⁰

Ráadásul a közéleti vitákban a jól hangzó „összefüggések” és az azokat „igazoló” személyes történetek sokszor igen komoly meggyőző erővel bírnak. Sajátos példa erre egy olyan olvasói levél, amely Tökéczkinek a fent idézett hipotézisét rögtön egy konkrét esettel gondolta alátámasztani. Ennek forrása egyidős, az 1939/1945-ös eseményeket saját tapasztalatból ismerő sze-

¹⁸ MINK András: i. m.

¹⁹ TÖKÉCZKI László: Történelmi bűnök egyenlő mércével. *Magyar Nemzet*, 2007. január 3. – Tökéczki bűvös számadata hibás: bár a 17% tényleg a kommunisták 1945-ös szavazataránya, de nem egyezik meg az 1939-es szélsőjobboldali aránnyal. Maga a Nyilaskeresztes Párt akkor csak 15%-ot kapott, a történelmi szakirodalom azonban együtt vizsgálja a legtöbb helyen koordináltan induló nemzetiszocialista pártokat, amelyek összesítve a listás szavazatok 25%-át szerezték meg. Sőt, ha csak azokat a helyeket nézzük, ahol volt szélsőjobboldali lista, akkor ott a szavazatarányuk már 36%. A szélsőjobboldali szavazói létszámának és arányának problémáit később részletesen bemutatom.

²⁰ A Jobbik ott erős, ahol a nyilasok és a kommunisták is azok voltak. *Atv.hu*, 2010. 03. 01. http://www.atv.hu/belfold/20100301_a_jobbik_ott_eros_ahol_a_nyilasok_es_a_kommunistak_is_azok_voltak (Letöltve: 2016. 01. 21.) – A politikai szélsőségek „összeérésének” téziséhez kapcsolódik az a közéleti tévhit, hogy a Jobbikra nagyrészt volt szocialista pártiak szavaztak. Ennek cáfolata: KARÁCSONY Gergely–RÓNA Dániel: A Jobbik titka. *Politikatudományi Szemle*, 2010/1. 94–123.

mély, aki „elmesélte”, hogy Pándon, egy Pest megyei községben, „a kommunisták a volt nyilasok közül kerültek ki”, a nyilas házból 1945 után kommunista ház lett, „egyszerűen csak kicserélték a zászlót”. „Valószínűleg így tettek sok helyen az országban” – záródik rögtön nagyfokú általánosítással a levélíró története.²¹ Nem kell túlzottan részletes kutatást végezni, csupán a helyi választási eredményeket megnézni, hogy egészen más megvilágításba kerüljenek az események. Pándon ugyanis elsöprő, közel 90%-os(!) szavazatarányt ért el a szélsőjobboldali jelölt és lista 1939-ben.²² Azaz 1945-ben itt valószínűsíthetően nemcsak a kommunisták, hanem a többi párt képviselői és szavazói között is megtaláljuk a korábbi szélsőjobboldaliakat. Az egyébként igen érdekes történet (miért támogatja egy falu elsöprő többsége 1939-ben a szélsőjobboldalt, és mi történt ott azután, 1945-ben) egy részletének kiemelésével így születik egy eltorzított helyi (emlék)kép, amely már problémamentesen illeszkedik a „visszaemlékezés” korának kulturális-politikai elvárásaihoz, jelen esetben a történész „szakértő” által leírt, általánosnak tekintett társadalmi jelenséghez. Az ennek ellentmondó helyi jellemzőket, eseményeket pedig – tudatos vagy tudattalan felejtés révén – elnyeli a múlt mélységesen mély kútja.

A nyilas-kommunista „csöcselékezés”-hez kapcsolódva fontos kitérni arra a megközelítésre is, amely az 1945-ös szavazói tömegek politikai értékválasztását a diktatórikus–demokratikus ellentéppárral próbálja meg értelmezni. Bár a történészi munkák elsősorban nem érték kategóriákkal, hanem a társadalmi rétegződés segítségével mutatják be a korabeli pártok bázisát, az összegző megállapítások között gyakran megjele-

²¹ Valóban egyenlő mérce kellene. *Magyar Nemzet*, 2007. január 5. http://mno.hu/migr_1834/valoban-egyenlo-merce-kellene-457506 (Letöltve: 2016. 01. 21.)

²² Pánd község a nagykátai egyéni és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye középső listás választókerülethez tartozott 1939-ben. Egyéniben Matolcsy Mátyás, a Nemzeti Front tagja versengett a kormánypárt jelöltjével, míg listán a Nemzeti Front és a Nyilaskeresztes Párt jelöltjeiből álló szélsőjobboldali mellett a kormánypárti és a kiscgazdapárti lajstromra lehetett szavazni. Pándon a szavazatok 86%-át kapta Matolcsy, 88%-át a szélsőjobboldali lista. A választási adatokat itt és a továbbiakban lásd HUBAI László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. I–III. kötet + CD. Napvilág, Budapest, 2001.

nik, hogy a magyar társadalom abszolút többsége 1945-ben – és minden korlátozás ellenére 1947-ben is – a (nyugati típusú, parlamentáris) demokráciára szavazott. Ebben az értelmezési keretben a fő pártok közül a kiskgazdákra és 1947-es ellenzéki utódpartjaira (illetve egyes esetekben még a szociáldemokratákra) eső voksok mögött egyértelműen a demokrácia igenlése állt, míg ebből következően a kommunisták (és a nemzeti parasztpárt) választása egyenértékű volt a „szovjetizálás” elfogadásával. Ez a megközelítés azonban sajátos visszavetítésen alapul, és felülírja a korabeli politikai kultúra valóságát. Nem a szavazók tényleges preferenciáját és döntését, e kettő lehetséges összefüggését vizsgálja, hanem a pártokat minősíti, ráadásul azokat sem korabeli programjuk alapján, hanem a későbbi fejlemények tükrében. Joggal vehető fel a kérdés: az 1945-ös kiskgazda többség tényleg egyöntetű demokráciavágyra utalna? Nem lehettek mögötte olyan tagadást kifejező szavazatok, amelyek nemcsak a demokrácián túlmutató, hanem mindenfajta lényegi változással szemben álltak?²³ Hiszen jól tudjuk, hogy az antikommunizmus nem jelent automatikusan demokratikus nézeteket – ahogy az antifaszizmus sem. De a kommunista vagy a parasztpárti szavazók egészét sem lehet demokráciaellenes tömegnek venni. Ha tényleg a korabeli tömegek politikai kultúrájára, értékeire vagyunk kíváncsiak, nem feltétlenül a választási (makro)adatokat érdemes nézni, hanem helyette például megvizsgálni az akkori közvélemény-kutatások eredményeit, ahogy arra már Bibó István is utalt.²⁴ Természetesen figyelem-

²³ Ne felejtjük, 1945-ben a szinte teljesen általános választójog és a 90%-ot meghaladó részvételi arány miatt lényegében minden felnőtt leszavazott valamelyik pártra.

²⁴ „Ha azt kérdezzük, hogy mindez a reakció az ország lakosságának körülbelül hány százaléka, csak hozzávetésekre vagyunk utalva, mindamellett felállíthatunk bizonyos valószínűségeket. Érdekes s egyéb adatok által valószínűsítve van a közvélemény-kutató intézetnek az az egyik közlése, mely szerint a megkérdezetteknek körülbelül harminc százaléka az, amely a demokrácia különféle vívmányaira vagy céljaira vonatkozó legkülönbözőbb kérdésekkel kapcsolatban, pl. arra vonatkozóan, hogy szükséges volt-e a földreform, helyesli-e a köztársaságot, helyesli-e a teljes társadalmi egyenlőségre alapozott iskolareformot stb. stb. – ismétlődően elutasító, nem helyeslő, gúnyolódó, egy szóval negatív választ ad. Ha ezt összevetjük a demokráciában vesztesként

be véve azok korlátait,²⁵ és azt is, hogy 1945 a különböző demokráciaértelmezések és -viták rövid időszaka is volt.²⁶

Visszatérve a nyilas–kommunista folytonosság tézisére, a továbbiakban azt fogom bemutatni, hogyan lehet kritikailag elemezni a kortársak által érzékelt különböző társadalmi jelenségeket, konkrétan az 1939-es és 1945-ös választási magatartásmintákat.

Az 1939-es és az 1945-ös választói magatartások összehasonlításának nehézségei

Mielőtt nekiesnénk az eredmények összevetésének, egy tudományos vizsgálatnál tisztázni kell az alapvető módszertani kérdést: összehasonlítható-e egyáltalán a két választás? Már rögtön itt komoly problémák merülnek fel, mert egy nem demokratikus választás eredményeit kellene összevetni egy alapvetően demokratikus választásával. 1939-ben titkos szavazás volt, de ez önmagában nem tette demokratikussá a választásokat, mert nemcsak annak további feltételei hiányoztak (így az általános választójog), hanem maga a demokratikus politikai rendszer – benne a szabadságjogok biztosítása. A választási

kijövő urak, defenzívában élő hívők, az emberi méltóság rovására is úrtisztelő városi és falusi fejbőlintó Jánosok valószínű mennyiségével, akkor ezt a számot reálisnak vagy legalábbis nem túlzottnak minősíthetjük.” BIBÓ István: i. m. 305–306. – Bibó logikai levezetéssel az általa nem demokratikus érzelműnek („reakciónak”) tartott tömeget egy az egyben a kisgazdapárt támogatóihoz sorolta, de egyértelműen elválasztva tőlük a korábbi szélsőjobboldaliakat. Erről lásd a tőle származó korábbi idézetet (11. lábjegyzet), továbbá a következőt is. „Amennyire igaz az, hogy az egykori nyilas szavazók szavaztak vígan más pártra is, többek között a kommunista pártra is, annyira nyugodtan állíthatjuk, hogy a király, a kormányzó és az urak uralmát, a szolgák és béresek tisztelettudását s a régi, rendezett, hierarchikus világot visszasíró reakció aligha szavazott másra, mint a kisgazdapártra; hova is szavazott volna?” Uo. 307.

²⁵ LÉNÁRT András: „Nevet nem szabad kérdezni!” Közvélemény-kutatás Magyarországon 1945 és 1949 között. In: *A demokrácia reménye – Magyarország, 1945.* Szerk.: RAINER M. János–STANDEISKY Éva. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 146–175.

²⁶ Erről bővebben lásd STANDEISKY Éva: *Demokrácia negyvenötben.* I. m.

részletszabályok mindegyike (a választójog általános korlátozása, emellett a zsidónak minősítettek jó részének kizárása; a választási biztosíték előírása az induló pártok és jelöltek számára; az egyéni és listás szavazás szabályai; a kampány időbeli és tartalmi korlátozása; a mandátumkiosztás módja), továbbá a kormánytól függő közigazgatási és választási szervek 1939-ben is korlátozták a szabad politikai akaratnyilvánítást, és biztosították a hegemon kormánypárt győzelmét. Ezzel szemben 1945 őszén alapvetően szabad és demokratikus választásokat tartottak – mind a korabeli magyar és nemzetközi megítélés, mind az 1990 utáni történelmi vélemények többsége szerint. Miközben a második világháború utáni időszak megítélése mind a közbeszédben, mind a történészek körében vitatott és ellentmondásos, az 1945-ös választás demokratikus jellegét nem igazán vonják kétségbe. Annak ellenére sem, hogy a választójog akkor sem volt teljes, elsősorban a német nemzetiségűek kizárása miatt, továbbá az induló pártok sem fedték le a társadalom teljes politikai tagoltságát: főleg a különböző jobboldali pártok hiányoztak.

Milyen gyakorlati problémákat okoz ez a fontos különbség? Vegyük először a választójogosultak kérdését. 1939-ben a listás szavazásra jogosultak száma is kevesebb volt, mint 2,8 millió – és ebből még le kell vonni az akkori zsidótörvénnyel kizártak körülbelül százezres tömegét.²⁷ 1945-ben viszont már közel 5,2 millió választópolgár volt. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a köztes háborús hat évben mennyien haltak meg, hagyták el önszántukból vagy kényszer hatására az országot, illetve voltak még 1945-ben külföldön, akkor valószínűsíthetjük, hogy az 1945-ös választók többsége új volt abban az értelemben, hogy 1939-ben még nem szavaz(hat)ott. A szavazók tábora tehát jelentősen átalakult, amire jó példa a nemi arányok megváltozása: míg 1939-ben a férfi jogosultak dominanciája érvényesült,

²⁷ 1939-ben az egyéni jelöltekre még kevesebben szavazhattak, mert ott más, szigorúbb feltételei voltak a választójogosultságnak. A zsidónak minősített személyek választójogát a kevesebb mint egy hónappal a szavazás előtt kihirdetett zsidótörvény korlátozta, ezért a 1939. évi választói létszám hivatalos adatában még benne voltak.

addig a háborút követő választáson már női többség volt a szavazók körében.²⁸

Mindezek miatt alapvetően illuzórikusak azok az elképzelések, amelyek megpróbálják megmondani, hogy konkrét 1939-es választók, nyilasokra szavazók vagy mások, kire adták a voksukat 1945-ben. A titkos választások eredményeinek vizsgálatánál nincs olyan módszer, amellyel a régi és az új szavazókat el lehetne különíteni egymástól, és 1945-ben közvéleménykutatás sem készült arról, hogy ki hogyan szavazott korábban. Azaz nincs rá forrásunk, hogy megállapítsuk: az egyes pártok táborában mekkora súlyt képviseltek az új és a régi szavazók. A kommunista párt például 800 ezer szavazatot kapott, miközben a 2,5 milliót jóval meghaladta az új választók száma, azaz könnyen elképzelhető, hogy a kommunistákra szavazók túlnyomó többsége olyan személy volt, aki 1939-ben még nem voksolhatott. Természetesen ezt sem tudhatjuk: sem a bizonyítására, sem a megcáfolására nincsenek tudományos eszközeink.²⁹

A korábbi nyilas szavazók 1945-ös súlya is erősen túlértékelt, létszámuk akkor messze nem olyan jelentős az összes szavazóhoz képest, mint amilyen fontosnak tűnnek az akkori közbeszéd és egyes mai interpretációk alapján.³⁰ 1939-ben összesítve – mint látni fogjuk – körülbelül 615 ezer olyan választó volt, aki szélsőjobboldali, nemzetiszocialista jelöltekre és/vagy pártokra szavazott, és az utána következő háborús évek alatt valószínűleg az ő számuk is jelentősen csökkent. Ha ezt az 1945-ös 4,8 millió leadott szavazathoz viszonyítjuk, akkor egyértelmű: a szűkebb értelemben vett szélsőjobboldali szava-

²⁸ Utóbbi az adott, háború utáni helyzeten túl annak volt köszönhető, hogy a magyar történelemben először egyenlő választójogi feltételek vonatkoztak a férfiakra és a nőkre.

²⁹ Az új választókról történő megfeleldkezés sajnos gyakori jelenség: számos történelmi (és jelenkori) választási elemzésben úgy hasonlítják össze az egymást követő választásokat, írnak a szavazók úgymond átvándorlásáról pártok és irányzatok között, hogy ezt a tényezőt nem veszik figyelembe. Ez normál esetben sem szerencsés, de az 1939-es és 1945-ös választás összehasonlításakor, mint láthatjuk, alapvető hiba.

³⁰ A második világháború után a nyilaskérdés fontosságának érthető erkölcsi, illetve politikai-ideológiai okai voltak, míg a mai túlértékelést már csak az utóbbiak magyarázzák.

zók aránya nem volt jelentős 1945-ben, nem érthette el az összes szavazó 10%-át sem.³¹

Azt persze mindenképp meg kell jegyezni, hogy mivel a nyilas–kommunista hasonlóság tézisést vizsgálom, ezért itt szélsőjobboldali szavazónak egyszerűen a nemzetiszocialista típusú pártokra voksolókat veszem. Ehhez képest a választók halmozán belül a szélsőjobboldali nézeteket vallók egyszerre jelentettek szűkebb és bővebb csoportot. Szűkebbet, mert az új, radikális nemzetiszocialista pártok valószínűleg sok protestszavazatot kaptak, azaz nem minden szavazójuk azonosult a szélsőjobboldali programmal és elvekkel. És bővebbet, mert 1939-ben szélsőséges nézetek jellemezték más pártok politikusainak, tagjainak és vélhetően támogatóinak egy részét is, amire jó példa az új kormánypárton, a Magyar Élet Pártján belül Imrédy Bélát követők csoportja.³²

A konkrét szavazók esetében tehát nem tudunk bizonyítható, általános összefüggést találni az 1939-es és az 1945-ös választás között. Lehet-e valamilyen módon mégis következtetni legalább a szélsőjobboldali és a kommunista társadalmi bázis hasonlóságára? Ahhoz, hogy az e kérdéssel kapcsolatos nézeteket és példákat cáfoljam, szükséges részletesebben is foglalkozni az 1939-es választással és annak szakirodalmi megítélésével. Itt ugyanis azzal a gyakorlati problémával kell szembenéznünk, hogy a bonyolult választási és pártrendszer miatt az 1939-es eredményeket csak megszorításokkal lehet országosan összesíteni és elemezni.

³¹ Hasonló logikával össze lehetne hasonlítani a volt szélsőjobboldali és az 1945-ös párttagsági létszámokat is, hogy előbbieket milyen nagyságrendet jelenthettek az utóbbiakhoz viszonyítva.

³² Ahogy korábban láthattuk, 1946-ban Bibó István egy kalap alá vette a nyilas és az Imrédy-féle párt támogatóit (lásd a 10. lábjegyzetet). A szélsőjobboldalivá váló politikusról lásd SÍPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai, Budapest, 1970. és Uó: *Imrédy Béla. Politikai életrajz*. Elektra, Budapest, 2001.

Az 1939-es választói magatartások értelmezése

Összesen hány szavazója is volt pontosan a szélsőjobboldali pártoknak 1939-ben? Már ennek a kérdésnek a megválaszolása sem egyszerű feladat. Akkor ugyanis úgynevezett két szavazólapos rendszer volt: a választópolgárok többsége szavazott egyéni jelöltekre és külön pártlistákra is. Az ilyen eredmények elemzésénél a választási szakirodalom – se a történeti, se a jelenkori – nem adja össze az egyéni és a listás szavazatokat, mert azok mögött legtöbbször ugyanazoknak a szavazóknak az egyik és a másik voksa áll. Sajnos a nyilas mozgalom egyik első komoly kutatója, Lackó Miklós 1966-os könyvében mégis elkövette ezt a hibát, és azt írta, hogy a nyilas és nyilas jellegű pártok 900 000 szavazatot kaptak 1939-ben,³³ elindítva ezzel a közel egymillió szélsőjobboldali szavazó máig élő legendáját. Mert bár technikailag igaz a 900 000-es statisztikai adat, nem bír jelentéssel, sőt félrevezető. Az adatot átvevő történészek, értelmiségiek és újságírók ezt sokszor úgy értelmezik, hogy a szélsőjobboldali (sőt nyilas) pártoknak közel egymillió szavazója lett volna,³⁴ ami azonban már tényként sem állja meg a helyét.

Ehhez képest a két szavazólapos rendszereknél általában a listás szavazatszámot vesszük alapul egy párt szavazói számának megállapításához. Ez a módszer akkor működik jól, ha nincs nagy eltérés a vizsgált párt egyéni és listás szavazatszám között. Az 1939-es választás esetében azonban nem ilyen egyszerű a helyzet. Országosan összesítve a szélsőjobboldali egyéni jelöltek körülbelül 350-370 ezer szavazatot kaptak, a pontos szám attól függ, hogy egyes, vitatott jelölteket idesorolunk-e.³⁵

³³ LACKÓ Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*. Kossuth, Budapest, 1966. 169.

³⁴ A szélsőjobboldal 900 000 választójáról írt UNGVÁRY Krisztián két sokat idézett cikkében. (Kik azok a nyilasok? *Beszélő*, 2003/6.; Kik voltak a nyilasok? Egy szocialista tömegpárt. *Rubicon*, 2004/11). A *Horthy-rendszer mérlege* című, 2012-es könyvében már a jelentés nélküli 900 000 szavazat szerepel (193.); ennek az „adatnak” az emlegetése általánosnak mondható a történeti munkákban, lexikonokban, publicisztikákban stb.

³⁵ Hubai László megkülönböztette egymástól az akkor már nem túl jelentős, fajvédő elnevezésű szélsőjobboldaliak hét egyéni jelöltjét (22 395 szavazat) és az új típusú nemzetiszocialisták 68 jelöltjét (347 201 szavazat). HUBAI László:

A nemzetiszocialista pártlistákra azonban 548 737 szavazatot adtak le. Ennek fő oka az volt, hogy az ellenzéki pártokra, így a szélsőjobboldaliakra sem lehetett minden választókerületben szavazni. Egyes helyeken volt listájuk, de egyéni jelöltjük nem, ritkább esetben előfordult ennek a fordítottja, és szép számmal voltak olyan választókerületek is, ahol sem egyéniben, sem listán nem volt nemzetiszocialista jelölt.

Mindezt figyelembe véve a fenti listás szavazatarány csak kiindulópont lehet a szavazók számának becsléséhez. Ehhez hozzá kell adni azokat a választókerületeket, ahol lista nem, csak szélsőjobboldali egyéni jelölt volt: ezeken a helyeken a nyilas és hasonló jelöltek 65 291 szavazatot kaptak.³⁶ Ezt a két számot már érdemes összeadni, így összesen 614 028 szélsőjobboldali szavazóról beszélhetünk. Ez a körülbelül 615 ezer fő más bontásban így nézett ki:

- 282 ezer választó a szélsőjobboldalra szavazott listán és egyéniben is,³⁷
- 268 ezer választó csak szélsőjobboldali listára szavazott,³⁸
- 65 ezer választó csak egyéni szélsőjobboldali jelöltre szavazott.

A nemzetiszocialista pártok 615 ezer szavazója azonban természetesen így sem volt kevés, az összes szavazónak több mint 25%-át jelentette. Ráadásul ez az eredmény úgy született, hogy

i. m. I. kötet, 62–63., 67. – Ehhez képest Paksy Zoltán szerint a 72 nyilas és hasonló egyéni jelölt 365 586 szavazatot kapott, úgy, hogy ő ebbe valószínűleg beleszámolt olyan nyilas érzelműeket is, akik kormánypártiként (Rajniss Ferenc) vagy pártonkívüli (fajvédő) elnevezéssel (például Szöllösi Jenő) indultak. PAKSY Zoltán: *Nyilas mozgalom Magyarországon, 1932–1939*. Gondolat, Budapest, 2013. 205., 222–223.

³⁶ Itt azokkal számoltam, akiket Hubai új típusú szélsőjobboldali jelöltnek vett. Paksy besorolása alapján ez a szám kicsivel magasabb lenne.

³⁷ A 615 ezer szavazóból tehát csak 282 ezer fő tudott két szavazatot leadni a szélsőjobboldalra, így jön ki az „összesített” körülbelül 900 ezres technikai szavazatszám.

³⁸ Ennek három oka lehetett: 1. Az 1938 előtt is titkosan és listásan szavazó kerületekben (Budapesten és környékén, illetve hét nagyobb városban) 1939-ben egyáltalán nem lehetett egyéni jelöltekre szavazni, csak pártlistákra, 2. Az adott helyen nem indult szélsőjobboldali egyéni jelölt, 3. Az adott helyen többen szavaz(hat)tak listán a szélsőjobboldalra mint egyéniben.

sok helyen sem szélsőjobboldali egyéni jelölt, sem ilyen lista nem volt: az akkori választójogosultak egynegyede egyáltalán nem tudott erre az irányzatra szavazni.³⁹ Ha csak azokat a helyeket nézzük, ahol volt szélsőjobboldali jelölt vagy lista, akkor az ott leadott érvényes szavazatoknak a 36%-át szerezték meg. Ezt az arányt azonban nem lehet automatikusan úgy értelmezni, hogy akkor az ország egészében ilyen magas lehetett volna a szélsőjobboldali pártok aránya. Egyrészt azért nem, mert azokat a választókerületeket, ahol indult a szélsőjobboldal, nem tekinthetjük „véletlen mintavételnek”, így azok nem reprezentatívak azokra a helyekre, ahol nem indultak. Az ajánlási korlátozások, visszaélések és nehézségek pedig minden ellenzéki pártot érintettek: a 38 listás választókerületben csak a kormánypártnak volt mindenütt listája, a kisgazdák csak 25, a szélsőjobboldali pártok összesítve 21, a szociáldemokraták 13 helyen tudtak elindulni. Sok helyen a szavazóknak egy mesterségesen leszűkített párt- és jelöltkínálatból kellett választaniuk. Volt, ahol a szélsőjobboldali irányzat, volt, ahol más ellenzéki pártok hiányoztak a szavazólapról, sőt egyes helyeken csak jobb- és szélsőjobboldali listák közül lehetett választani – ez utóbbi több mint 300 ezer jogosultat, a választók 11%-át érintette. Mindezek alapján itt újra felmerül a kérdés: 1939-ben kiket is tekintünk szélsőjobboldali (vagy akár kisgazda, kereszténypartí, szociáldemokrata stb.) szavazóknak? Mennyiben tekinthetők például szélsőjobboldalinak azok a szavazók, akik egy kétszereplős versenyben az egyetlen ellenzéki, az adott helyen szélsőjobboldali jelöltre voksoltak a kormánypárttal szemben?⁴⁰

³⁹ Az összesen 2 millió 760 ezer választójogosultból 720 ezer (26%).

⁴⁰ Ha úgy szeretnénk becslést adni a szélsőjobboldali pártok támogatói bázisára, hogy lehetőség szerint megpróbáljuk „kiszűrni” a választási rendszer egyes korlátozó hatásait, akkor két lépést kell tennünk. Nyilván azokon a helyeken is számolhatunk valamilyen szélsőjobboldali szimpátiával, ahol ez a választási eredményekben nem jelenhetett meg. De egyben le is kellene vonnunk valamekkora számot azokon a helyeken, ahol más országos pártok hiányoztak, főleg ott, ahol az ellenzékiiséget csak a szélsőjobboldal képviselte. A nyilasokkal foglalkozó könyvének egyébként igen részletes és alapos választási elemzésében Paksy Zoltán azt megteszi, hogy becslést ad a szélsőjobboldal támogatottságára ott, ahol nem lehetett az irányzatra szavazni, de az abból

Az 1939-es választás részletes tárgyalásával azt kívántam bemutatni, hogy milyen sok tényezőt kell tekintetbe venni, mennyi megszorítással kell élni, ha az összesített eredményeket elemezzük. Ezért, bár több jó helyi, települési szintű tanulmány született már e voksolásról, nehéz átfogó, általános képet adni az akkori szavazói magatartásról. Mondhatjuk azt is, hogy egyszerűen túl sok mindent szeretnénk kiolvasni ennek az egyszeri és nem szokványos választásnak az eredményéből. Véleményem szerint sok kérdésre, így például a szélsőjobboldal bázisának potenciális mértékére és jellemzőire csak az 1939-es eredmények alapján nem lehet választ adni – miközben más források használata sem problémamentes.

Ugyanakkor az is világos, mennyire nem magától értetődő a különböző választókerületekben született eredményeket egymáshoz, illetve az országos átlagokhoz viszonyítani. A nemzetiszocialista pártok listás szavazatarányai esetében: hogyan lehet összehasonlítani például a Győr, Moson és Pozsony vármegyei 48%-ot a Pest vármegye északi választókerületében⁴¹ elért 44%-kal, ha előbbi helyen egyedüli ellenzékiként álltak szemben a kormánypárttal, míg utóbbiban további három másik listára (kisgazda, szociáldemokrata, keresztényparti) is lehetett voksolni? Melyik a nagyobb szélsőjobboldali győzelem: a Pest vármegye középső részén elért abszolút többség (53%) egy hármas versenyben (a kormánypárttal és kisgazdákkal szemben), vagy a Budapest-környéki választókerületben versengő hat ellenféllel szemben megszerzett első hely, relatív többséggel (42%)? Az is megvizsgálandó, hogy a helyi viszonyok függvényében mennyire érvényesült a szélsőjobboldal tevékenységének adminisztratív korlátozása az egyes helyeken: például a kiugró Pest vármegyei eredményekben milyen szerepet játszott az a tény, hogy az alispán, tehát a közigazgatás első tisztviselője ekkor Endre László volt.⁴² Az egyes választókerületi ered-

logikusan következő, itt leírt második lépést már kihagyja a számításából. PAKSY Zoltán: i. m. 218.

⁴¹ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye akkor nem volt különálló választási egység, nagy és népes területét több választókerületre osztották fel.

⁴² Paksy véleménye szerint Endre László ha nem is támogatta, de nem akadályozta a szélsőjobboldali pártok tevékenységét Pest vármegyében, így ott a

mények összehasonlítása tehát nem magától értetődő művelet, miközben pont ezekből az adatokból (is) kellene kiolvasni, hogy a nyilas és hasonló pártoknak milyen volt a társadalmi bázisa.

Nem véletlen tehát, hogy a mértéktartó történészek legtöbbször a szélsőjobboldal kevert jellegét emelik ki, vagyis hogy az lényegében minden osztályt és réteget meg tudott szólítani. Összességében ezt mondja már Lackó 1966-os alapműve és Ránki György sokat idézett 1976-os tanulmánya is,⁴³ ugyanakkor mindkét szerző kiemelten tárgyalta a munkásterületeken elért „kiugró” szélsőjobboldali sikereket, és kifejezetten törekedtek arra, hogy ezt az akkoriban „kényes” kérdésnek számító tanulságot hangsúlyozzák.⁴⁴ Ennek meg is lett az „eredménye”. A szűkebb történészszakmán kívül (néha még azon belül is) a mai napig domináns az a vélemény, amely kizárólagosan vagy elsősorban a szélsőjobboldal munkásbázisára helyezi a hangsúlyt, visszanyúlva ezzel a korabeli polgári, konzervatív és liberális beszédmódhoz, amely „zöld bolsevizmusnak” látta és értékelte a nyilas mozgalmat. Ezzel szemben a szélsőjobboldal 1939-es választási eredményeit eddig a legrészletesebben és legprecízebben elemző Paksy Zoltán azt hangsúlyozza, hogy a mozgalom társadalmi bázisának meghatározó, legstabilabb része a „falu”, az agrárnépesség maradt.⁴⁵

hatósági korlátozás az ország többi részéhez képest kevésbé befolyásolta a választási eredményeket. PAKSY Zoltán: i. m. 223.

⁴³ RÁNKI György: Az 1939-es budapesti választások. *Történelmi Szemle*, 1976/4. 613–630.

⁴⁴ Lackó a szélsőjobboldali eredményeket nem rangsor szerint mutatja be, hanem Pest-környékkel és Budapesttel kezdi, ahol szerinte „a legszembetűnőbb a nyilasok előretörése”. Később a „vidéki” eredmények egyik jellemzőjét így írja le: „Végül a »legkényesebb« – a későbbiekben még külön elemzésre szoruló – tapasztalat: a nyilasok nagy sikerei az ország iparvidékein.” LACKÓ Miklós: i. m. 169., 174.

⁴⁵ PAKSY Zoltán: i. m. 217–232.

Konkrét példák az 1939-es és az 1945-ös választói magatartások hasonlóságára?

A közös nyilas–kommunista szavazótábort elképzelők nem igazán foglalkoztak az eddig tárgyalt összehasonlítási nehézségekkel. Valószínűleg azért sem, mert hatásosnak látszó, de egyedi, kiragadott példákkal kellőképpen illusztrálnak gondolták azt, például azzal, hogy Budapest környékén és más, munkások, bányászok lakta területeken mindkét mozgalom kiugróan szerepelt. Csakhogy ellenpéldákat is könnyű felsorolni, például Zala megyét, ahol erős volt a szélsőjobb, 1945-ben mégis a kommunisták egyik leggyengébb területe lett, vagy fordítva, Békés megyét, ahol a kommunisták kiemelkedően szerepeltek, miközben 1939-ben a szélsőjobboldal ott érte el a leggyengébb listás eredményét.⁴⁶ Ilyen tudományos kérdés eldöntésénél azonban nem az a döntő, hogy ki tud több példát vagy ellenpéldát hozni; ehelyett átfogóan kell megvizsgálni a kérdést. Egy általánosan megfogalmazott összefüggésnek – és a nyilas–kommunista hasonlóság tézise ilyen – mindenhol, vagy megengedőbben, a legtöbb helyen igaznak kell lennie. Azaz a szélsőjobboldali és kommunista eredményeknek egymáshoz hasonlóan kellene változniuk az egyes helyeken: az erős, az átlagos és gyenge eredményeknek nagyjából fedniük kellene egymást. Ez azonban nem így van: egyértelmű, hogy az 1939-es szélsőjobboldali és az 1945-ös kommunista választási eredmények területi megoszlása nem követi egymást, még csak hasonlóan sem mondható. A választási adatokat akár választási térképeken nézve, akár matematikai eszközökkel (kétváltozós korrelációs számítással) vizsgálva sem mutatkozik összefüggés a két irányzat között.⁴⁷ Joggal vethető fel ugyanakkor, hogy a korábban tárgyalt összehasonlítási problémák és a szélsőjobboldal 1939-es eredmé-

⁴⁶ A szélsőjobboldal 1939-es listás eredményei: Békés megye 14,5%, Zala megye 43,4%; a kommunista párt 1945-ös eredményei: Békés megye 26,2%, Zala megye 7,3%.

⁴⁷ Az országos választási térképeket lásd HUBAI László: I. m. I. kötet; helyi, fővárosi szintre: *Budapest választ.* Internetes adattár: <http://bpvalaszt.hu>. – A megyei és települési szintű korrelációs számításokhoz csak olyan helyek eredményeit lehetett alapul venni, ahol 1939-ben volt szélsőjobboldali lista.

nyeinek bizonyos esetlegessége miatt országos szinten nem is mutatkozhat meg a feltételezett pozitív kapcsolat sem. Ha azonban egy szűkebb metszetet, a már szóba került Pest vármegyét, és azon belül az egyes települések választási adatait elemezzük, szintén nem mutatkozik semmilyen igazolható kapcsolat a kommunista és nyilas szavazatarányok váltakozása között.

Ezen túlmenően persze érdemes sorra venni az úgymond azonos társadalmi bázist alátámasztó példákat is. Eszerint például a munkásság alkotja mindkét párt (alapvető) bázisát. E mögött az a rejtett feltételezés áll, hogy a munkásság alapvetően a baloldali pártok támogatója, és miután 1939-ben a szélsőjobboldalnak is sok munkás szavazója volt, ezek korábban értelemszerűen a szociáldemokraták, később pedig a kommunisták táborába tartoztak volna. A Horthy-kori Magyarországon azonban ennél bonyolultabb volt a választói magatartás, ugyanis a hagyományos jobboldali pártoknak (a keresztény pártoknak és a kormánypártoknak) is komoly szavazóbázisuk volt a széles értelemben vett munkásság körében, főleg a közszférában, az állami vagy önkormányzati vállalatok és intézmények dolgozói között. 1939-ben a szélsőjobboldali pártok munkásbázisa tehát nemcsak baloldali, hanem jobboldali pártokból is származott, és természetesen számolni lehet új szavazók megnyerésével is. Így az 1945-ben a kommunistákra szavazó munkások korábbi választói magatartása is változatos lehetett – vagy semmilyen, ha megint csak az először szavazókra gondolunk.

Részben ezzel függ össze a másik állítás, amely szerint a szélsőjobboldal és a kommunisták is kiemelkedően szerepeltek Budapesten és környékén, főleg a munkások lakta úgynevezett „vörös övezetben”. Ez azonban nem így van. Az akkori, még az 1950-es egyesítés előtti Budapesten önmagában magasnak tarthatjuk a 30%-os szélsőjobboldali arányt, de mint korábban jeleztem, ahol volt szélsőjobboldali lista, ott arra átlagosan a szavazók 36%-a szavazott. A közel egyharmados fővárosi arány persze annak fényében jó eredmény volt, hogy itt sok (összesen nyolc) pártlista között oszlottak meg a szavazatok, kiemelkedőnek azonban nem nevezhető. 1945-ben a kommunisták összesített budapesti eredménye (20%) pedig csak átlag feletti, de

nem kiugró. Fontos itt megjegyezni, hogy a vizsgált két irányzat szavazatainak a fővároson belüli térbeli mintázata nem hasonló – ahogy országosan sem volt az –, így azt sem mondhatjuk, hogy mindkettő csak Budapest munkásnegyedeiben ért el jó eredményt.⁴⁸

Az 1939-es Budapest-környék nevű választókerületben azonban első ránézésre van összefüggés: a szélsőjobboldal átlag feletti eredményt ért el (42%), ahogy ugyanezen a területen 1945-ben a kommunista párt is (24%).⁴⁹ (A két irányzat szavazatarányait közvetlenül nem lehet egymáshoz hasonlítani a korábban jelzett különbségek, főleg az 1939-es és az 1945-ös választójogosultak eltérő száma miatt.) Az alapprobléma itt az, hogy az ipari, „vörös övezetre” hivatkozásból csak a közös munkásbázis már többszörösen megcáfolt érve következik. Ráadásul ha egyes társadalmi csoportok választói magatartását aggregált adatokból próbáljuk kikövetkeztetni, akkor a vizsgálathoz körültekintően kell kiválasztanunk a megfelelő területi egységet. Ez azonban a híres „vörös övezetről” egyáltalán nem mondható el, az egy Horthy-kori politikai publicisztikai fordulatból kapta a nevét, területe nem volt pontosan meghatározott, alapvetően a Pest körüli településekből álló félkört,⁵⁰ esetenként pedig a Budapest-környék választókerületet értették rajta. Ennek megfelelően és az elnevezéssel ellentétben nem volt társadalmilag egységes, a munkástelepülések között olyan agrárjellegű községek és kertvárosok helyezkedtek el, amelyek eredményeit nehezen lehet a munkások választói magatartásának igazolására használni. Ha pedig részletesebben megnézzük az érintett Budapest-környék választókerület 1939-es eredményeit, valamint ugyanott az 1945-ös adatokat, akkor érdekes

⁴⁸ Budapest politikai mintázataról, az ottani választói magatartásról, és azon belül a munkásszavazatok megoszlásáról részletesen lásd IGNÁCZ Károly: *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945.* Napvilág, Budapest, 2013. 113–163.

⁴⁹ 1945-ben már nem volt Budapest-környék választókerület, így a korábban odatartozó települések eredményeiből számoltam ki a kommunista párt adatát.

⁵⁰ PROPPER Sándor: A vörös övezet fekete nyomora. *Népszava*, 1931. december 25.

jelenséget találunk. A két irányzat ugyanis nem ugyanazokon a településeken szerepelt jól: míg a kommunistáknak tényleg a „vörös övezet” munkástelepülései jelentették a bázisát (főleg Csepel 35%, Pestszenterzsébet 32% és Pestszentimre 29%), addig a szélsőjobboldal legjobb helyei az oda nem sorolható Buda környéki községek voltak (Budakeszi 75%, Üröm 65%, Törökbálint 61%).

A „vörös övezetre” történő leegyszerűsítő utalás így egy olyan korabeli, majd történészek által „hitelesített” publicisztikai elem, hívószó, amely csak eltakarja az igazi tudományos vizsgálat hiányát. Ez már részben Lackó Miklós 1966-os könyvére is igaz, mert a szerző a Budapest-környék választókerületnél többször hangsúlyozta a „vörös övezet” fontosságát, és az oda tartozó településeken külön közölte a szélsőjobboldali szavazatok számait – de nem az arányait, így rejtve maradt, hogy azok közül a legtöbb a választókerületi átlag körüli vagy az alatti volt.⁵¹ Lackó műve nyomán aztán egyértelműen közhellyé vált a „vörös övezetre” hivatkozás.⁵² Ehhez képest jóval kevesebb figyelmet kapnak azok a helyek, amelyek a szélsőjobboldal jelentős agrárbázisát mutatják, a kiugró dunántúli eredmények, vagy a nyilasok és társaik igazán jó Pest vármegyei eredményei: nem feltétlen a „vörös övezetben”, hanem a Buda környéki településeken, a Pilishegyvidéki választókerületben és a Pesttől távolabbi nagykáta, aszódi, monori és abonyi kerületekben (ezekben rendre 50% fölötti eredményeket találunk).

Végül a nyilas és kommunista bázis hasonlóságának tézisé-nél a bányászok lakta vidékekre szokás hivatkozni, ahol úgy-mond a kommunista párt „nyilvánvalóan”, az adatok alapján pedig a szélsőjobboldal is jól, kiugróan szerepelt. A konkrét

⁵¹ LACKÓ Miklós: i. m. 169–170.

⁵² Egy jellemző példa: ANDREW C. János nagy ívű munkájában a nyilasok 1939-es választási szerepléséből „illusztrációként” egyedül a budapesti munkáskerületek és a „vörös övezet” eredményeit említi (*Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Helikon, Budapest, 2003. 211.). Egy népszerű szerző történeti publicisztikájában – amely nem véletlenül a Jobbik első nagy, a 2009-es európai parlamenti választási sikere után született – pedig már egész Pest megye „vörös övezetté” és így „értelemszerűen” nyilasbázissá válik. NYERGES András: *Színrebotás. Remake, 1939. Élet és irodalom*, 2009. június 26.

1939-es példák – amelyek forrása ismét Lackó könyve⁵³ – itt részben meggyőzőek, mint a tatabányai választókerületben, máshol viszont nem: a nyilasok eredménye Salgótarjánban átlagos (35%), sőt, a salgótarjáni kerülethez tartozó egyes bányásztelepüléseken kifejezetten alacsony (8–14%). A kérdést természetesen itt sem lehet kiragadott példákkal elintézni: ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy milyen volt a bányásztelepülések választói magatartása általában, akkor először valamilyen adat, jellemző alapján el kellene különítenünk őket, majd azok összességében elemezni az eredményeket. Ezen túlmenően érdemes figyelembe venni ezeken a helyeken a német nemzetiség mint befolyásoló tényező lehetséges szerepét, valamint azt a tényt, hogy az ilyen településeken nemcsak bányászok laktak: a nagy bányatársaságok jelenléte sokszor jelentős magántisztviselői csoportok megtelepülésével járt, vagy éppen a szakképzetlen segédmunkások nagy számát eredményezte. Mindennek megfelelő tudományos vizsgálat azonban még nem született.

*

Összegzésképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a nyilas és a kommunista társadalmi bázis azonosságát szakszerű társadalomtörténeti elemzéssel nem lehet igazolni, de még az azt állítólag alátámasztó, kiragadott példák egy része sem helytálló. Hasonlóságok természetesen vannak, ami két tömeges támogatottságú mozgalom esetében talán nem meglepő, de ezek valódi vizsgálata csak olyan értelmezési keretben végezhető el, amely nem a nyilas–kommunista összefonódást kívánja leleplezni, hanem a társadalmi folyamatok és a politikai magatartások összetettségét igyekszik bemutatni. Ezért azokkal a hasonlóságokkal is foglalkozik, amelyek az 1939-es szélsőjobb-oldal és a többi 1945-ös párt között kimutathatók. Mint volt róla szó, a mai történeti szakirodalom szerint a szélsőjobboldal bázisa igen vegyes volt, szinte minden osztály és réteg szerepelt benne, miközben az 1945-ös pártok társadalmi bázisa jóval egyértelműbb és egyneműbb. Már önmagában ezért is valószí-

⁵³ LACKÓ Miklós: i. m. 175.

nű, hogy a volt nyilas szavazók megoszlottak az 1945-ös pártok között – természetesen az arányokat a korábban kifejtett problémák miatt nem tudhatjuk. Ugyanakkor e csoport létszáma az összes választójogosulthoz képest 1945-ben már nem volt jelentős. Mindez persze nem olyan hangzatos állítás, mint a nyilas és a kommunista szavazók azonosságának mítosza, viszont sokkal közelebb áll a valós társadalmi folyamatokhoz.